

דוד גדג :מחבר

עברו עלי עשרה חודשים נהדרים": פליטים יהודים אירופיים במרוקו במלחמת העולם השנייה

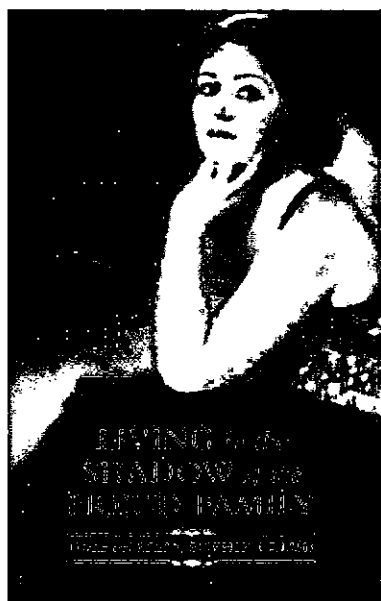
בשנות מלחמת העולם השנייה מצאו אלפים מיהודי אירופה מפלט זמני בערי החוף במרוקו בחפשם מנוח לכף רגלם בדרכם לאמריקה הצפונית או הדרומית. הם שהו בממלכה שבועות, חודשים ולעתים שנים, ובתקופה זו זכו לתמיכה מהוועד לסיוע לפליטים שהקימה וניהלה עורכת הדין הלן קאזס בן-עטר. הוועד סייע לפליטים להסדיר את מעמדם המשפטי במרוקו, למצוא מקומות מגורים ולהשיג חוזי עבודה, כדי למנוע את כליאתם במחנות למסתננים ולאפשר להם להמשיך לחיות חיים נורמליים בצל המלחמה.

הירתמותה של הקהילה היהודית במרוקו לטובת הפליטים היהודים מאירופה לא זכתה למקום הראוי לה בשיח בישראל על מלחמת העולם השנייה והשוואה. המחקרים שנכתבו על הפליטים היהודים במרוקו בתקופת מלחמת העולם השנייה עסקו בעיקר בתמונה הרחבה. רק מיעוטם הביאו סיפורים אישיים של פליטים בתקופת שהייתם במרוקו, וכמעט ולא נכתבו מחקרים שהציגו את מפגשם של הפליטים עם הקהילה היהודית המקומית ועם תרבותה. החלל שנוצר במחקר ובשיח בחברה הישראלית נובע מכך שמרבית היהודים מאירופה שמצאו מקלט במרוקו היגרו לארצות הברית או למדינות דרום אמריקה וקולם לא נשמע בישראל. יהודי מרוקו שפתחו להם את בתיהם עלו לישראל, נדחקו לקֶפֶר הישראלי עם קולם ועם ההיסטוריה שלהם, כולל זו מתקופת מלחמת העולם השנייה.

התפתחות מחקר זה ושינוי בתודעה הישראלית עשויים להתרחש באמצעות איתורם של אוטוביוגרפיות, זיכרונות, יומנים ומכתבים אישיים המכונים במחקר ההיסטורי בשם הכולל אגודוקומנטים. מדובר בטקסטים בהם המחבר כותב על מעשיו, מחשבותיו ורגשותיו, כהגדרתו של ההיסטוריון ההולנדי רודולף דקר. האגודוקומנטים מטבעם מעמידים במרכז היצירה את "האני" אך בה בעת "האני" מוצב במערכת גדולה יותר השופכת אור על תקופה, אירועים, מקומות ודמויות נוספות. האגודוקומנטים מטבעם סובייקטיביים וכוללים אלמנטים דמויי רומן ועל כן נתפסים כמקורות לא מהימנים. אולם השוואה בין מספר טקסטים מאפשרת במידה מסוימת לשפוך אור על התקופה המתוארת בהם בהיבטים שונים.

שני חיבורים אוטוביוגרפיים האוצרים בתוכם פרק על תקופת המלחמה (Living in the Shadow of the) "במרוקו הם" חיים בצל משפחת פרויד

שנכתב על ידי סופי פרויד, נכדתו של זיגמונד פרויד, (Freud Family) שמצאה מקלט עם אמה בקזבלנקה, וספרו החדש של איש החינוך והסופר יליד מרוקו אשר כנפו "הכינור ואני: וריאציות לכינור ולביוגרפיה". פרויד וכנפו מאפשרים לקוראים להביט דרך אשנב ייחודי על המפגש בין הפליטים מאירופה לקהילה היהודית במרוקו בשנות המלחמה. החיבורים משלימים את זה במגדר (נערה ונער), במעמד (נזקקת ומסייע) ובתרבות (יהודית-גרמנית ויהודית-מרוקאית), ומעצבים יחד תמונה מורכבת של התקופה

Living in the Shadow of the Freud Family,
ספרה של סופי פרויד

סופי פרויד נולדה בשנת 1924 בווינה. אביה היה עורך הדין ד"ר מרטין פרויד, בנו בכורו של זיגמונד פרויד שניהל את פרסום ספריו. אמה ארנסטין (אסתי) לבית דרוקר עסקה בהוראת טכניקות דיבור ללקויי שמיעה ודיבור. במרץ 1938, לאחר סיפוח אוסטריה לרייך השלישי, עזבה המשפחה לפריז. היחסים בין בני הזוג התערערו ומרטין פרויד יחד עם בנו, אחיה של סופי, עזבו לאנגליה. ביוני 1940, ימים אחדים לפני כיבוש פריז נסו סופי ואמה לניס ומשם למרסיי. בדצמבר 1941 הפליגו לקזבלנקה והתגוררו בעיר עד ספטמבר 1942, עת קיבלו ויזת כניסה לארצות הברית ובה הקימו את ביתן החדש. האם, ארנסטין, המשיכה בקריירה שלה וסופי הקימה משפחה, עבדה כעובדת סוציאלית ובהמשך כחוקרת בתחום. פרויד מתגוררת בבוסטון.

אשר כנפו נולד בשנת 1935 במוגאדור למשפחת רבנים ומשכילים ידועה מצאצאיו של הרב והמקובל יוסף כנפו. רבי דוד כנפו, סבו של אשר, היה משכיל עברי שהוביל פעילות אינטלקטואלית וחינוכית בעירו בהשפעת תנועת ההשכלה היהודית המזרח אירופית. שלמה-חי כנפו, אביו של אשר, שימש רב וחבר בוועד הקהילה בעיר. אשר התחנך בבתי הספר של כ"ח בעירו ובקזבלנקה ועלה בראשית שנות החמישים במסגרת עליית הנוער לישראל. הוא שימש כל חייו איש כינור ולאחר שפרש החל בקריירה ספרותית ומחקרית.

בספרו האוטוביוגרפי מתאר כנפו את מפגשו עם משפחת פליטים יהודים מאנטוורפן שהוריו אירחו בביתם בימים שעדיין לא מלאו לו עשר. תיאוריו על כן מוגבלים לחוויותיו של ילד ומרביתם מתרחשים במרחב הפרטי של הבית. סביר להניח כי חלק מהאירועים שהביא נשמרו בזיכרונו באמצעות סיפורים שסופרו במשך השנים על ידי הוריו ואחיו המבוגרים. פרויד הגיעה למרוקו כנערה בת שמונה-עשרה וזכרה אירועים ופרטים רבים שכתבה לאחר מכן בספרה, תוך שהיא מסתייעת באוטוביוגרפיה שכתבה אמה ובזיכרונות שהיא עצמה כתבה בימי המלחמה. עבור כנפו היתה מרוקו בית ונוף ילדותו, בעוד שבעבור פרויד מדובר בגילוי של ארץ מוסלמית באפריקה, תחת שלטון צרפתי קולוניאלי.

מפגשה עם העיר מתואר כך: "טיילנו ברובע הערבי. קשה לתאר עוני כמו זה. אנשים לבושים סחבות, שכובים ברחובות, ללא כל חוש לניקיון. דומה שנח להם בעליבותם. מגוון של אנשים צועד ברחובות. הנשים מכוסות בכל גופן ורק עיניהן בולטות מתוך צעיף לבן. אלה שאינן חובשות כיסוי ראש הן נשים יהודיות מקומיות. ניתן לזהות את היהודים לפי הכובע השחור שהם חובשים אך גם לפי המבע החכם ותווי פניהם העדינים. ישנם יהודים רבים, והם מלוכלכים כמו האחרים, אך לבושים בבגדים שחורים. רבים מהם עיוורים."

תאורה של פרויד, המתועד גם באוסף צילומיה המרשים שנמסר למוזיאון השואה בווינינגטון, דומה לזה של נוסעים אירופיים שביקרו בצפון אפריקה לאורך ההיסטוריה ובעיקר למבטם של נוסעים יהודים. התיאור האוריינטליסטי של המוסלמים התרכך בעת שתיארו את היהודים, שחיו בתנאים דומים לאלה של המוסלמים וחלקו את אותה תרבות וזאת בשל הקשר הדתי המשותף שיצר סולידריות כלל יהודית

אולם פרויד אינה מציירת תמונה חד ממדית ושליטת והיא מתארת גם את השכונות של בני המעמד הבינוני והגבוה בקזבלנקה. בחודשים בהם שהתה בעיר התארכה בבית משפחת קוריאט שפתחה לה את ביתה ואיפשרה לה חיים שפויים לצד משפחות בקהילה היהודית בקזבלנקה שאימצו תרבות צרפתית או ספרדית והשתייכו למעמד הגבוה. "עברו עלי עשרה חודשים נהדרים של מתבגרת נורמלית עם מסיבות, פיקניקים בחוף הים, מדורות בדיונות, טיולים לחווה בבעלות של אחד מחברנו, בה למדתי רכיבה על סוסים ומשחקי בנים בנות. כל האושר הזה התקיים תודות לכך שפלור הכירה לי את מעגל חבריה הרחב, שכלל בנים ובנות ממדינות שונות שהתגוררו באותם ימים בקזבלנקה." פלור, הבת הצעירה למשפחת קוריאט הפכה לחברתה הטובה של סופי בימים בהם שהתה במרוקו

למרות ימי המלחמה ושלטון וישי במרוקו השלימה פרויד את לימודיה לבגרות ואף ניגשה יחד עם פלור למבחנים ברבאט הבירה. היא ואמה קשרו קשרי חברות טובים עם מנהל הספרייה העירונית בעיר ושאלו ספרים שאת חלקן הזכירה ביומנה ובהם ספרו של החוקר הצרפתי הנרי ליכטברגר על המשורר הגרמני היינריך היינה, ספריו של לנין ואף את ספרו של סבה "מבוא לפסיכואנליזה". בימי שלטון וישי פוטרו רופאים יהודים מקומיים ממשרתם בבתי החולים הציבוריים וסופי ואמה מספרות כיצד הקימו רופאים אלה מרפאה בה העניקו שירותי רפואה דחופה לחסרי אמצעים בקהילה היהודית. האם שביקרה במרפאה החליטה לסייע לקהילה המקומית והקימה כיתה בה לימדה ילדים חירשים מיומנויות דיבור, קריאה וכתובה

פלור ואמה הוקירו את הכנסת האורחים של משפחת קוריאט. האם כתבה "משפחת קוריאט הפכה תקופה בלתי נסבלת לנסבלת ואף לנעימה. אני עדיין אסירת תודה למשפחה ומצטערת שלא התאפשר לי לגמול להם על החסד שעשו עמדי." הבת הוסיפה "אימוצנו על ידי משפחת קוריאט עשה את ההבדל גם עבורי והפכתי למעשה לבתם המאומצת." סופי מציינת כי בית המשפחה היה פתוח גם עבור פליטים נוספים שמצאו מקלט בקזבלנקה ובכל הארוחות סעדו סביב לשולחן יותר מעשרה אורחים

בדומה למשפחת קוריאט פתחה משפחת כנפו את ביתה למשפחת לוין ותוך תיאור הסיפור המשפחתי נחשף מנגנון הפעולה של הוועד לסיוע לפליטים: "הקהילה היהודית נטלה על עצמה לאמץ את הפליטים, ופנתה אל

המשפחות המבוססות של מוגדור בבקשה שכל בית אב יקלוט משפחה. אף על פי שכאמור לא נמנינו עם המשפחות המבוססות, נהנינו ממעמד מיוחד בקרב היהודים בזכות סבי ז"ל, ר' דוד כנפו, שהיה רבה של הקהילה ודיינה. אבי, מנהיג טבעי בזכות עצמו, חש חובה, כבנו של הרב וחבר בוועד הקהילה "לשמש דוגמה לאחרים

בשונה מהכרת התודה הרבה של בנות פרויד למשפחת קוריאט מתאר כנפו את גברת לוין כאישה קשה וממורמרת שהרבתה להתלונן על תנאי המחיה עמם נאלצה להתמודד במרוקו בשונה מהתנאים אליהם הורגלה בבלגיה. המפגש בין שתי המשפחות יצר לא מעט משברים על בסיס תרבותי וכלכלי שכנפו מתארם בספרו. האכזבה ממשפחת לוין הגיעה לשיאה ביום בו עזבו לארצות הברית וחשפו בפני משפחת כנפו יהלומים ותכשיטים שהסתירו במשך שנתיים וחצי בהם התארחו בביתם ובאו במגע ישיר עם הקשיים הכלכליים של המארחים. כנפו תוהה בספרו: "מה דחף את גברת לוין לחשוף בפני אמי את סודה הגדול. האם הייתה זו מצידה מחווה של ידידות או של אמון? או שמא היה זה אקט של התגרות, להראות לאמי עד כמה תמימים אנחנו – או טיפשים! ועד כמה אנחנו משתייכים לגזע הולך ונעלם בעולמנו הציני."

בשתי האוטוביוגרפיות מתארים כנפו ופרויד ימים בתקופת המלחמה בהם פשטו להקות ארבה על מרוקו. שניהם בחרו להשתמש בצירוף המקראי "מכת ארבה" בתיאורם את האירועים. פרויד תיארה ימים אלה כאסון שנוסף למלחמה בו כילו הלהקות את כל הצומח בעיר וסביבותיה ואת חוסר האונים של הרשויות בהתמודדות עם האויב הנוסף. בשונה מתיאורה השלילי של פרויד נזכר כנפו בימי "מכת הארבה" כהזדמנות ללכידת ועישון הארבה למאכל. בנם הבכור של משפחת לוין, אדואר, התאהב במעדן המקומי ואכל אותו למרות זעזועה של אמו

האוטוביוגרפיות של פרויד וכנפו שופכות אור על מפגשם של הפליטים עם הקהילה היהודית במרוקו. שני החיבורים מציגים קווים דומים ושונים על המפגש בין יהודי אירופה ויהודי מרוקו שאילולא המלחמה סביר להניח שלא היו נפגשים לעולם. החיבורים חושפים את הסיוע של המשפחות המקומיות שאירחו בביתם ודאגו לצרכי האורחים עמם חלקו דת ולעיתים תרבות משותפת. סיפורם של פרויד וכנפו הם שני סיפורים מתוך מאות שממתינים להיגאל מהכתובים. באופן זה ניתן יהיה להציג פרשה היסטורית של הסולידריות של יהודי מרוקו עם יהודי אירופה, שיש בכוחה לסייע בעיצוב השיח היום בישראל

ברצוני להודות לפרופ' דניאל שרוטר מאוניברסיטת מינסוטה על כך שהסב *
השמור במוזיאון) את תשומת ליבי לאוסף תמונות שצילמה פרויד במרוקו שדרכו הגעתי לטקסטים שפרסמה (השואה בווישינגטון

פורסם במוסף "תרבות וספרות" של "הארץ" ביום שישי, כ"ה בניסן המאמר
תשע"ז, 21.04.2017